

MATS TRAADI JA RAUNO ALLIKSAARE SUHTUMISEST TARTU KEELDE¹

Maarja Veisson

Tartu keel oli Mats Traadi elulooga väga tugevalt seotud ja tema loomingu esineb arvukalt värvikaid tartu keeles rääkivaid tegelasi. Tartu keelel on oluline koht ka Mats Traadi luules, ta on kirjutanud palju tartukeelseid luuletusi. Rauno Alliksaar on luuletaja, tõlkija, kirikuloolane ja kirjanduskriitik, kes on muuhulgas kirjutanud luulet ka tartu keeles, kuid see ei paista olevat tema isikliku elulooga nii sügavalt seotud kui Mats Traadil. Järgnevalt vaatan mõlema luuletaja loomingut selle pilguga, kuidas need kaks erinevatest põlvkondadest ja erineva elukogemusega autorit suhestuvad tartu keelega.

Nagu öeldud, on Mats Traat kasutanud tartu keelt palju nii proosas kui luules. Lisaks üksikutele tartukeelsetele luuletustele teistes kogudes on ta avaldanud ka viis terviklikku tartukeelset luulekogu. Neist esimene, „Armastuse päiv“, pälvis 1994. aastal Hendrik Adamsoni murdeluulepreemia ning neljas, „Taivatäis tsirke“, 2020. aastal Gustav Suitsu luulepreemia. Lisaks on Traat avaldanud 2001. aastal kogu „Kõllane õtak“, 2013. aastal kogu „Ugandi igatsus“ ja aastal 2020 kogu „Säidse äidset“. Kui Traat 1936. aastal sündis, oli ühtse standardiseeritud eesti keele kasutusala juba aastakümneid piirkondlike keelte arvelt kasvanud. Ometi oli tartu keel tema kodukandis Otepää kihelkonnas veel tavaline. Näiteks Raimo Raag on kirjutanud, kuidas pärast ühtse keelestandardi kehtestamist on avaldunud teatud keelelise autoritaarsuse tendentse Eesti keelepoliitikas ja sealjuures on näiteks lõunaeesti keele kasutajaid stigmatiseeritud (Raag 2010: 137 [viidatud Koreinik 2011: 20 kaudu]). Nõukogude ajal taasalanud venestamises nägid eesti keelega tegelevad inimesed ohtu eesti keele püsimisele ning seetõttu hakati keelama murrete kasutamist näiteks koolides. Traadi

¹ Artikkel on valminud Tartu Ülikooli kursuse „Tartu keel“ (sügissemester, 2024) iseiseisva töö edasiarendusena.

elu viimastel kümnenditel alates 1990. aastatest tekkis jällegi suurem huvi piirkondliku identiteedi keelelise väljendamise vastu.

Rauno Alliksaar on Mats Traadist mitu põlvkonda noorem, sündinud 1992. aastal. Alliksaare luuletuste seeria „Ugandi aig“ võitis aastal 2018 Hendrik Adamsoni murdeluulepreemia (ÜM 2018: 8). Mats Traadi mahu- kat loomingut on mõistagi keeruline võrrelda üheainsa Rauno Alliksaare luuletsükliga, ent kuna mind huvitab just autorite suhe tartu keelega, otsustasin võtta luubi all mõned sellised luuletused, milles Traat sõnastab oma suhtumist tartu keelde otsesemalt, ehk siis võtab tartu keele luuletuse üheks teemaks.

Mart Velsker eristab kahte võimalust, kuidas luules keelele kesken- dutakse: ühelt poolt on võimalik luules keele tematiseerimine ehk otseselt just keelest rääkimine. Teise võimalusena toob Velsker Hasso Krulli tsi- teerides välja keeleluule laiemas mõttes – tekstid, mis juhivad tähelepanu just keelelisele väljendusele ja mille sisu on vähemalt osaliselt keelest tule- tatud (vt Velsker 2019: 39). Võibolla sobib nimetada 21. sajandil kohalikus keeles kirjutatud luulet juba iseenesest keeleluuleks? Kohalike keelekujude kasutamine on mõnel pool Eestis küll veel alal, aga pigem äratab see täna- päeval oma erilisusega tähelepanu, tekitades samas natuke võõristust ning sundides lugejat endalt küsima: *miks just piirkondlik keel? ja ohoo, millised põnevad sõnad!*

Veiko Märka mõtiskleb oma arvustuses luulekogule „Taivätäis tsirke“, et „murdeluule kirjutamine on põhimõtteliselt ohtlik värk,“ kuid leiab, et Mats Traati luule suudab kõnetada ka laiemat lugejate ringi, kellel tartu ega laiema lõunaeesti keelega sidemeid pole (Märka 2020). Ka Traadi otseselt keeleteemalised luuletused ei ole tingimata ainult lõunaeesti pub- likule huvitavad. Näiteks „Murrete konverentsi“ (Traat 2001) humoorikas kirjelduses leiab midagi tuttavat igaüks, kes mõnel konverentsil käinud:

*Ei ole kerge kaduvit kiili uuri
Egä uurja taht eräle lüvvä
Murdekaart saina pääl – illuss lillikimp.
Palt murretega mürrämine ei anna süvvä.
Üits doktor püürd tõsega vastamisi,
Kõnelass – näost verrev, kurgun klimp.
Sääd kokku kihvtist kalambuuri.*

Velsker on toonud välja, et nii Mats Traadi tartukeelsetele proosateostele kui ka luulele on ühelt poolt iseloomulik identiteedikinnitus ning teisalt uuriv suhe (Velsker 2019: 41–42). Mõlemat leidub ka lõunaeestikeelses luules üldisemalt. Sama luuletuse alguse – „Ei ole kerge kaduvat kiili uuri“ (Traat 2001) – toob Velsker näiteks Mats Traadi **uuriva suhte** kohta tartu keelega (Velsker 2019: 42).

Lõunaeesti kultuuriliikumisega seoses tõuseb 20. sajandi lõpu ja 21. sajandi alguse lõunaeestikeelses kirjanduses identiteeti kinnitava keeleteemalise luule laine (Velsker 2019: 41), mida on näha ka Traadi tartukeelsetes luulekogudes. Nii nagu Eestis on pikka aega eesti keelt nähtud olulise ja ohustatud **identiteedimarkerina**, nii kujutatakse ka Mats Traadi luules tartu keelt rahva ühisloominguna. See on kallis vara, mida sajandeid hoitud ja võõr mõjude eest kaitstud. Heaks näiteks olgu siin luuletus „Aig jääss kiilen saisma“ (Traat 2020a: 22) kogus „Taivatäis tsirke“:

*Rahvass tennu om kiile,
Oitnu ommi ilusit sõnu,
Üle alemaa nink kõnnu,
läbi sõdade, võõra miile*

Tartu keel oli Mats Traadi lapsepõlvekeel. Side **lapsepõlvega** tuleb välja näiteks luuletuse „Pagulane“ viimasest salmist kogust „Armastuse päiv“ (Traat 1995: 41):

*Ma lää emä nink esä manu
Tartu kiilde paku.
Tuu om üits illuss minek – niigu
tõiste ilmajakku.*

Traadi luules kõlab ka üksjagu **keele kadumise valu**. Kõige süngemal kujul võib seda leida luuletuses „Itk“ kogust „Taivatäis tsirke“ (Traat 2020b: 69):

*All valu nink vaiva,
all aha Tartumaa taiva
kaoss Ugandi sugu,
saa ümbre kiilelugu.*

Velsker nimetabki Mats Traati „kaduva keele eestkõnelejaks“ (Velsker 2019: 42). Kui võrukeelne luuletaja Kauksi Ülle püüdleb luules selgelt võru keele säilitamise poole, siis Traat on pessimistlikum ja tunnetab keele hääbumist (vt *ibid.*: 41–42).

Lisaks otsese kaotusvalu väljendamisele nendib Traat, et **kõigil teemadel**, millest tänapäeva elus tahaks **luuletada, ei olegi seda võimalik enam tartu keeles** teha. Toon näite luuletusest „Aig jääs kiilen saisma“ (Traat 2020a: 22):

*Ent puuri vai tahu,
tii, mes tule sul müilde,
Kõik vastse asja ei mahu
Vanna küilde.*

Traadi ühiskonnakriitiline pilk märkab ka **sotsiaalmajanduslikke põhju-seid**, mis mõjutavad keelte hääbumist. *Palt murretega mürrämine ei anna süvvä*, nendib ta luuletuses „Murrete konverents“ (Traat 2001). Ega luuletajaid ja teisi kultuuriinimesi tänapäeva majandusmudel muidugi ei hellita. Kui palju neid inimesi on, kes üldse jaksavad luulet lugeda? Siiski on siin minu meelest ajad murdekeelte jaoks veidi muutunud ja paikkondlike identiteetide prestiiž tõusnud. *Ole sa tartu- vai tal'nakiilne* (Traat 2020c: 73), murdeluule annab võimaluse leida erilist keelepruuki. Kes soovib, saab ka otsida oma juuri ja kuuluvustunnet mingi koha, kogukonna või näiteks kirjandustraditsiooni juurde.

Rauno Alliksaare luuletustes on samuti justkui juurte otsimise teema täiesti olemas. Nii nendib ta oma luuletuste tsüklis „Ugandi aig“, et *mu edevanemba oliva kah Otepää inemise* (Alliksaar 2018). Tundub, et erinevalt Mats Traadist ei ole tartu keel tema lapseõlvekeel, sest et ta *pallu rohkemb näist ei tiia*. Võib-olla ei viidatagi siin bioloogilistele esivanematele, vaid hoopiski teistest luuletajatest mõttelistele eelkäijatele, kelle luuletajahääled temaga kõnelevad, kui ta *sõnnoga papre pääl tuld tii?* Alliksaare luuletustes viidatakse sellistest eelkäijatest näiteks Adrian Virginiuse Wastsele Testamendile, Henrik Visnapuu luulekogule „Ränikivi“ ja Gustav Suitsu luuletusele „Kerkokell“. Võib-olla just seepärast, et tartu keel ei ole tema lapseõlvekeel, jääb Alliksaare luulest (Alliksaar 2018) kostma keele kaotamise valu asemel hoopis keele avastamise lust:

*Suu lämmit sõnno täis, käe sambladsen minevikun
Ma lää ja mõtle, et kae kos, mäanne imevikur.*

Oma mõtteid keele säilitamise kohta jagab ka tema, rõhutades üksikisiku rolli:

*A ku tahat, et süämen ja engen viil edesi eles su kiil
sis läitä esi tuu säuk, minkä man lämnen ja valgen olla saa!*

Mats Traadi luules näeb autor tartu keele seoseid rahva identiteediga, oma lapsepõlvega ja muretseb keele hääbumise pärast, samuti aga vaatleb keelt kui uurimisobjekti ja võib teha nalja ka keelega seotud sotsiaalmajanduslike aspektide üle. Rauno Alliksaare tartukeelses luules on samuti juttu juurte otsimisest ja minevikust, kuid valu asemel paistab seal silma keele avastamise lust. Ka tema arutleb keele hääbumise ja püsimise üle ning õhutab sealjuures üksikisiku isiklikku vastutust ja rolli keele rääkijana.

Kirjandus

Alliksaar, Rauno 2018. Ugandi aig. – Tartukeelset luulet 2024. Koost Mart Velsker. [Tartu keele kursuse loengukonspekt, käsikiri.]

Koreinik, Kadri 2011. Language ideologies in the contemporary Estonian public discourse: With a focus on South Estonian. (= Dissertationes sociologicae Universitatis Tartuensis 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/17925>.

Märka, Veiko 2020. Mis ees on, ei ole näha; mis taha jäänud, see tuikab. – Sirp, 28. august. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/mis-ees-on-ei-ole-nahamis-taha-jaanud-see-tuikab/>.

Traat, Mats 1995. Pagulane – Armastuse päiv. Luuletusi Tartu murden. Tallinn: Kupar, 41.

Traat, Mats 2001. Murrete konverents. – Kõllane õtak. Tõne kogu luuletusi Tartu murden. Tartu: Ilmamaa, 43.

Traat 2020a = Traat, Mats. 2020. Aig jääss kiilen saisma. – Taivatäis tsirke. Nelläss luulekogu Tartu kiilen. Tartu: Ilmamaa, 22.

Traat 2020b = Traat, Mats. 2020. Itk. – Taivatäis tsirke. Nelläss luulekogu Tartu kiilen. Tartu: Ilmamaa, 69.

Traat 2020c = Traat, Mats. 2020. Sügisene. – Taivatäis tsirke. Nelläss luulekogu Tartu kiilen. Tartu: Ilmamaa, 73.

Velsker, Mart 2019. Keelele keskendunud lõunaeesti luule. – Lõuna-Eesti sõnas ja pildis. Toim Eva Saar, Karl Pajusalu, Mart Velsker. (= Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XVII–XVIII.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. https://ut.ee/sites/default/files/2022-06/03_velsker.pdf.

ÜM 2018 = Tänavaaastene murdeluulesaak olli ää. – Üitsainus Mulgimaa, tali 2018, 8. https://rahvakultuur.ee/wp-content/uploads/2020/03/Mulgimaa-tali-2018_trykifail_10lk.pdf.

Maarja Veisson: Mats Traat's and Rauno Alliksaar's attitude towards the Tartu language

Mats Traat's prose features numerous colourful characters who speak in the Tartu language, but he has also written many poems in Tartu language. When Traat was born in 1936, the Tartu language was still common in his home parish of Otepää, but in later decades the use of the local language declined and, for example, children were expected to use standard Estonian at school. In the last decades of Traat's life, i.e. starting in the 1990s, there was renewed interest and opportunity for the expression of regional identity through language. Rauno Alliksaar, born in 1992, has also written poetry in the Tartu language, but it does not seem to be as deeply connected to his personal life as it was for Mats Traat. In this essay, I examine the poetry of these two authors on the Tartu language and written in the Tartu language from the perspective of how these two authors from different generations and with different life experiences relate to it. I point out how in his poetry Mats Traat sees connections between the Tartu language and national identity and his own childhood, and how he worries about the decline of the language but also views the language as an object of study and jokes about the socio-economic aspects related to it. Rauno Alliksaar's poetry in the Tartu language also deals with the search for roots and the past, but instead of pain, one notices the joy of discovering the language.

Maarja Veisson: Mats Traadi ja Rauno Alliksaarõ suhtumisõst tarto kiilde

Mats Traadi proosan om hulga värmikit tarto keelen kõnõlõjit tegeläisi, a tä om kirotanuq ka pall'o tartokeelitsit luulõtuisi. Ku Traat 1936. aastagal sündü, oll' tarto kiil timä kodokandin Otepää kihlkunnan viil harilik, a järgmäidsil kümnnendiil häädü paigapäälidse keele pruukminõ ärq ja näütüses koolin oodõti latsõ käest eesti kiräkeele pruukmist. Traadi elo perämäidsil aastakümnil ehk 1990. aastist pääle tekkü jälki suurõmb huvi ja võimalus läbi keele uma piirkundlidsõ hindätiidmise vällänäütämise vasta. 1992. aastagal sündünü Rauno Alliksaar om muuhulgan kirotanuq luulõtuisi ka tarto keelen, a tuu ei paistuq ollõv nii sügävähe timä hindä eloga köüdet ku Mats Traadil. Seon esseen kae ma katõ autori tarto keele kotsilõ ja tarto keelen kirotõdut luulõt tuu pilguga, kuis naaq kats esiq põlvkundõ ja esiqsugumadsõ elokogõmusõga kirämiist tarto keelega kokko sünnüseq. Ma näüdü, kuis Mats Traat uman luulõn näge tarto keele köüdüssit rahva hindätiidmisega, uma latsõpõlvõga ja murõhtas keele häömist, a niisama kaes kiilt ku uurmisobjekti ja tege nall'a keelega köüdetüisi sotsiaalmajanduslikkõ nättüisi kotsilõ. Rauno Alliksaarõ tartokeelitsen luulõn om kah juttu juuri otsmisõst ja minevästaost, a halu asõmõl paistus silmä keele löüdmise lust.